

El Protocol Ferradura. La gestió de les activitats arqueofurtives

JOAN CARLES ALAY I RODRÍGUEZ¹

COMISSIÓ DE PATRIMONI. SOCIETAT CATALANA D'ARQUEOLOGIA (SCA)
SEMINARI D'ESTUDIS I RECERQUES PREHISTÒRIQUES (SERP)

En el transcurs del darrer cap de setmana del mes de gener de l'any 2021, una o dues persones van pujar fins el jaciment arqueològic de La Ferradura-Els Castelletes (Ulldecona), ubicat al final d'un estrep del sector meridional de la Serra del Montsià.²

Primer van fer un cop d'ull general, aixecant parcialment les malles antigerminals instal·lades pels arqueòlegs a fi de preservar els àmbits en els que segueixen treballant. Després, iniciaren una exploració, realitzant dues petites remocions amb un paletí. De sobte, l'aparell detector de

Jaciment arqueològic de La Ferradura-Els Castelletes (Ulldecona, Montsià). (Fotografia: Arxiu GRAP-UB).

¹ Contacte: joancarlesalay@yahoo.es

² Es tracta d'un petit establiment (d'uns 400 m²) ocupat durant la Primera Edat del Ferro (650-575 ane). Està situat a 226 metres d'alçada sobre el nivell del mar, a 100 metres sobre el seu entorn natural de la Foia d'Ulldecona. L'any 1972 en Joan Maluquer de Motes

el va excavar en extensió, sense exhaurir-lo. Des de l'any 2009 el Grup de Recerca en Arqueologia Protohistòrica (GRAP) de la Universitat de Barcelona, treballa en el jaciment sota la direcció d'en David García i Rubert (García i Rubert *et alii*, 2016).

L'àmbit 4 del jaciment arqueològic de La Ferradura-Els Castellets (Ulldecona, Montsià), espoliat l'any 2021. (Fotografia: J.C. Alay).

metalls que duien va emetre una senyal molt forta. Van haver de canviar el paletí per la piqueta, aprofundint mig metre per a poder extreure la «troballa». Aquesta tasca va comportar més temps del previst pel que no van continuar explorant la resta del jaciment i, amb el «tresor» a les mans, abandonaren l'indret. Darrera seu, destrucció i pèrdues històriques i patrimonials del tot irrecuperables.

La destrossa es va descobrir el dilluns, 1 de febrer, i l'Ajuntament d'Ulldecona va formalitzat d'immediat la corresponent denúncia. Tres dies més tard, els agents rurals i els mossos d'esquadra dugueren a terme una inspecció ocular i tècnica conjunta. Els indicis documentats, ens han permès aquesta probable «reconstrucció» dels fets amb la que hem encapçalat aquest treball.

El mes de juliol, cinc mesos després, vaig tenir l'oportunitat de visitar el jaciment

guiat per Carme Saorin, arqueòloga del GRAP. Per a no oblidar-me de tot el que necessitava saber, vaig elaborar un llistat. Més tard, aquesta enumeració esdevindria el *check list* del model de protocol anomenat Aixada,³ que serveix per a identificar i recol·lectar els indicis criminalístics d'una activitat arqueofurtiva.

Amb el cas Ferradura hem pogut confirmar, un cop més, la necessitat de disposar d'un protocol que orienti, si més no, sobre tot el que cal fer i tenir en compte quan ens enfrontem a una activitat arqueofurtiva⁴ -sense oblidar-ne res-, des del moment en que es té coneixement fins a la resolució i aplicació de mesures preventives per a evitar que torni a succeir.

La idea no és nova. L'any 2008 em van proposar, des del Servei d'Arqueologia i Paleontologia del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, l'elaboració d'un protocol destinat als arqueòlegs.

³ Es va exposar en detall a l'anterior número d'aquesta mateixa publicació (Alay 2022a).

⁴ Activitat duta a terme per les persones que realitzen remocions i/o exploracions, tant en la superfície terrestre com el subsol i/o medi subaquàtic, que tinguin per finalitat descobrir, documentar, estudiar, investigar, recollir, ex-

treure i/o comprovar l'existència de béns arqueològics, tant mobles com immobles, sense l'autorització ni el rigor científic corresponents, implicant la seva pèrdua i/o destrucció, total o parcial, l'alteració del seu context i/o l'afectació de tots o alguns dels seus valors (Alay 2016 i 2021b, 19-25).

Inspecció ocular i tècnica conjunta dels mossos d'esquadra i agents rurals al jaciment arqueològic de La Ferradura-Els Castelletes (Ulldecona, Montsià). (Fotografia: Cos d'Agents Rurals).

La seva finalitat era adjuntar-ho a les autoritzacions de les intervencions arqueològiques, a fi que es disposés d'unes mínimes pautes d'actuació enfront de possibles accions arqueofurtives (Alay 2015, 381, Nota 629). Es va fer i lliurar, però mai es va tenir notícia que arribés a prosperar. No em va sorprendre, doncs reconec que havia estat molt optimista en proposar un protocol que implicava la col·laboració entre diferents Departaments i, per si no fos prou, en temps de tripartit.

No obstant això, no vaig abandonar el projecte. A la dels arqueòlegs van anar sumant-se propostes dirigides als cossos de seguretat, com l'esmentat protocol Aixada, el mètode Rocafort o l'avaluació de risc dels jaciments. Mancava però integrar tots aquests mètodes, llistats i formularis, sense deixar cap dels col·lectius implicats al marge. El cas Ferradura ha estat el detonant per a elaborar el model teòric que motiva el present estudi i que he denominat com el jaciment que l'ha esperonat.

El Protocol Ferradura

Quan es produeix una activitat arqueofurtiva es plantegen nombroses qüestions i dubtes: què fer, com, on, quan, qui,... I no

únicament en el moment dels fets sinó en tot el procés, de principi a fi.

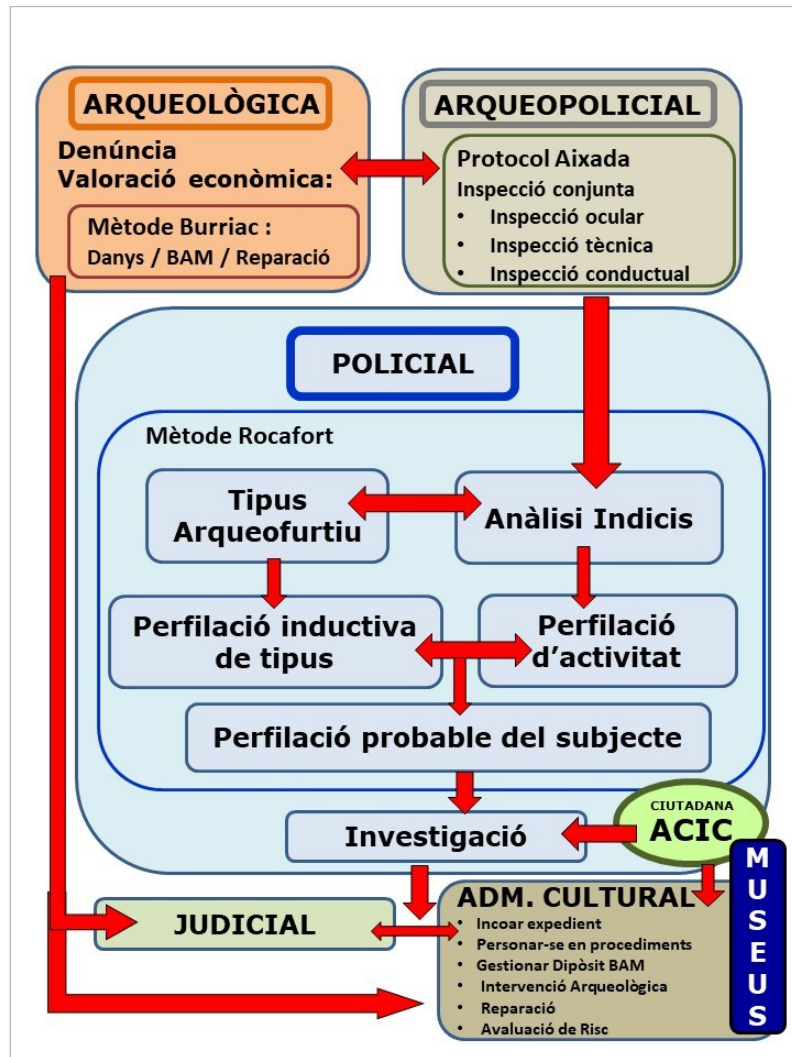
El Protocol Ferradura és una proposta que té per objecte facilitar el desenvolupament de totes les diligències que cal escometre en aquests casos, de la forma més ràpida i efectiva possible, procurant les màximes garanties de seguretat jurídica i proporcionalitat sancionadora.

Ha estat dissenyat de manera que permet l'activa implicació de tots els actors possibles, des dels arqueòlegs i policies fins les diferents administracions i ciutadans, evitant interferències i gestions reiterades.

El model s'estructura en blocs, vinculats a les gestions que corresponen en principi als diferents col·lectius i administracions implicades, seguint un ordre cronològic - des de la detecció de l'activitat arqueofurtiva fins a la resolució-, tot i possibilitar-ne la interrelació.

1. Identificació, denúncia i valoració econòmica dels danys

Aquest primer bloc l'estructurem en tres parts.

Esquema del Protocol Ferradura. (Font: J.C. Alay).

1.a. Identificació de les activitats arqueofurtives

De vegades les remocions de sòl fetes per algunes espècies de vertebrats es poden confondre amb les antròpiques. En el cas de les activitats arqueofurtives, aquesta confusió afecta especialment a les remocions del tipus clot, generalment vinculables a les exploracions amb aparells detectors de metalls (Romeo i Matas 2020).

Donat el supòsit, cal confirmar l'origen de les remocions per a actuar en conseqüència.

Una anàlisi visual, procurant mantenir les distàncies i no tocar res a fi de no malme-

tre els possibles indis, consisteix en fixar-se:

- La forma de la remoció. Els clots d'origen animal acostumen a ser més allargats, de dimensions més petites i més «informes» que els antròpics.
- El sol extret de la remoció, en les d'origen animal acostuma estar dispers, especialment per davant del clot. En canvi, en els antròpics pot formar amuntegaments o estar dispers en totes direccions.
- Existència o no d'excrements, restes de menjar, pels,.. a la mateixa remoció o entorn immediat.

Si aquesta primera anàlisi resulta infructu-

osa i segueix el dubte, es pot verificar el perfil de la remoció per veure possibles senyals d'ungles, urpes,.. delatant l'origen animal, o traces instrumentals que assenyalin l'acció humana. Sempre però, s'haurà de procurà evitar tot contacte físic per a no contaminar els indicis.

Amb tot, cal tenir en compte que també es podria donar la circumstància que en un mateix indret coincidissin ambdós tipus de remoció, animal i antròpica.

Confirmat que es tracta d'una activitat arqueofurtiva, tot i sigui presumptament, procurar no tocar res ni desplaçar-se pel lloc dels fets, evitant alterar els indicis criminalístics. Cal fer esment que gran part del treball de la policia científica, que recollirà i analitzarà aquests indicis, es fonamenta en el principi de l'intercanvi, segons el que qualsevol contacte implica una transferència de matèria.⁵ Així mateix, recordar l'apoteagma *minima mutatio facti mutat totum ius* (un mínim canvi dels fets pot canviar tot el dret).⁶ En definitiva, insistir en fer sempre el possible per evitar qualsevol contaminació dels indicis.

En el poc habitual supòsit de trobar els arqueofurtius en plena activitat, cal comunicar-ho immediatament als serveis d'emergència -trucant al telèfon 112-. L'espera dels operatius policials, cal fer-la en un lloc immediat, inclús si els arqueofurtius finalitzen l'activitat i marxen, evitant

contaminar l'escenari. És del tot desaconsellable intentar dissuadir als arqueofurtius. En tot cas, i només quan sigui possible, una forma passiva de col·laboració molt efectiva és procurar anotar la matrícula i descripció del vehicle o vehicles dels arqueofurtius.

1.b. Denúncia

Confirmat que es tracta d'una activitat arqueofurtiva, tot i sigui presumptament, cal comunicar-ho a l'autoritat o administracions corresponents. La legislació estableix com a deure ciutadà la denúncia dels delictes, així com la comunicació immediata a qui pertoca cas de tenir coneixement d'una situació de perill o destrucció del patrimoni cultural.⁷ Qualsevol ciutadà pot -té el deure- de denunciar o comunicar en quant sap d'una presumpte activitat arqueofurtiva.

A Catalunya, les denúncies cal formalitzar-les en la Comissaria dels Mossos d'Esquadra de l'Àrea Bàsica policial on es trobi ubicat al jaciment arqueològic afectat. El més aconsellable, i sempre que sigui possible, és que sigui interposada per l'arqueòleg titular de l'autorització per a portar a terme intervencions arqueològiques en el mateix.

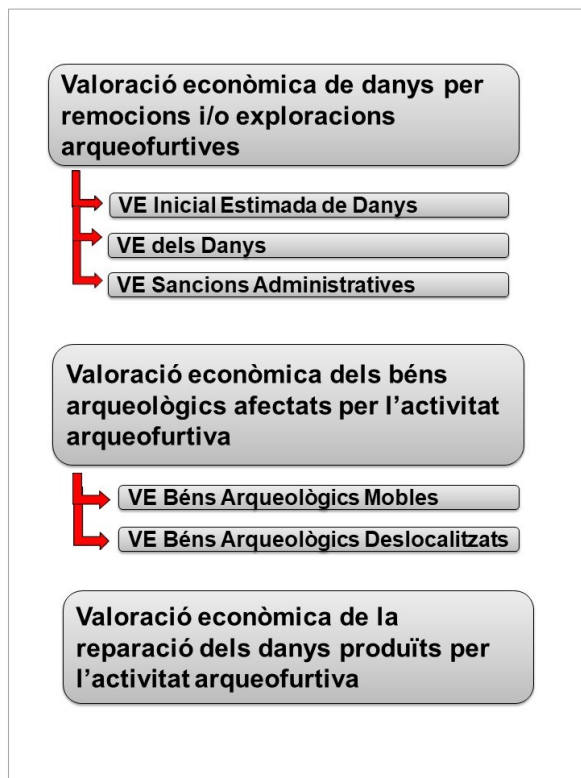
En la denúncia cal fer una descripció dels fets, procurant utilitzar la terminologia del text legal, a fi i efecte de facilitar la comprensió per part dels agents i les diligències

⁵ El Principi de l'Intercanvi (*Quiscunque tactus vestigia legat*, és a dir que qualsevol contacte deixa rastre) s'atribueix al criminòleg francès Edmond Locard (1877-1966). La primera referència d'en Locard al seu Principi sembla ser l'any 1928 en el *Manuel de Technique Policrière* en afirmar que «és impossible que un criminal actui, especialment en la tensió de l'acció criminal, sense deixar rastres de la seva presència». Segons opinió d'alguns autors, es va inspirar en les obres de ficció d'en Sir Arthur Conan Doyle. En concret en el relat breu *Peter Black* (1904) on el personatge de Sherlock Holmes afirma: «l mentre el criminal es sostin-

gui sobre dues cames, sempre quedarà alguna senyal, algun frec, algun mínuscul desplaçament detectable per a un investigador científic». (Alay 2022a, 239).

⁶ La referència més antiga que he pogut trobar fins ara, i probable autoria, d'aquest apoteagma és del jurista i polític olotí Joan Pere Fontanella (1575-1649). En concret a la seva obra *Sacri Regii Senatus Cathaloniae Decisiones* de l'any 1639, Volum I, Decisió CCXLVI, 17 (Fontanella 1639, 604).

⁷ Articles 264 de la Llei d'Enjudiciament Criminal i 5.2 de la Llei del Patrimoni Cultural Català.

Esquema del Mètode Burriac. (Font: J.C. Alay).

es. És a dir: el jaciment ha estat espoliat; ha sofert danys materials; s'ha produït una possible sostracció de béns arqueològics... Són els mots utilitzats en la llei de patrimoni cultural i codi penal.

Amb la denúncia, es sol·licita una valoració econòmica dels danys, encara que sigui estimada. No és definitiva ni cal argumentar-la. Serveix per a constatar la gravetat dels fets denunciats i orientar els tràmits.

En el Mètode Burriac, exposat en un article publicat al *Felibrejada* número 100, es proposa una fórmula per a disposar d'aquesta valoració d'una manera molt ràpida i senzilla (Alay 2022b, 287):

$$\text{VEIED} = \text{CEIAEFA} \times \text{VP}$$

VEIED: Valoració Econòmica Inicial Estimada dels Danys.

CEIAEFA: Cost Estimada Intervenció Arqueològica Espai Físic Afectat.

VP: Valor Patrimonial.

El cost estimat de la intervenció arqueològica de l'espai físic afectat (CEIAEFA) es multiplica pel valor patrimonial (VP), segons la categoria legal de protecció del jaciment afectat i d'acord amb l'escala següent:

X 2 si estan Inventariats o són Desconeguts.

X 3 si estan declarats o incoats com a BCIL.

X 4 si estan declarats o incoats com a BCIN.

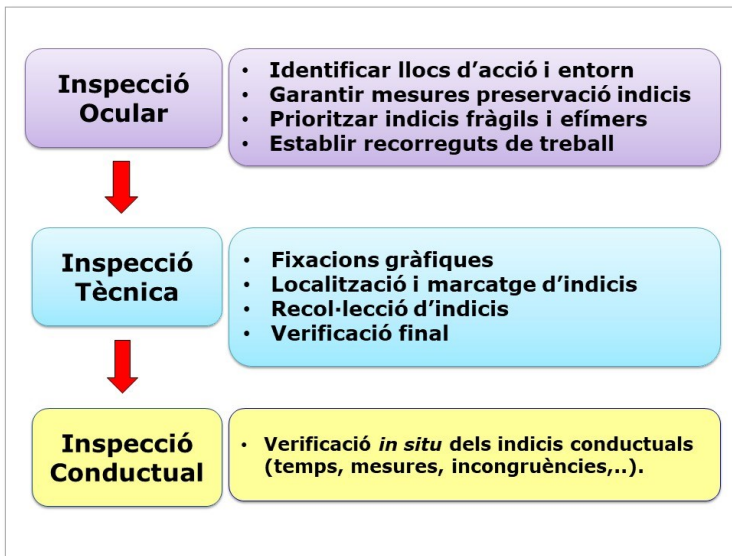
La valoració de danys definitiva caldrà que sigui aportada en el termini més breu possible.

No hi ha cap mètode estandarditzat per a valorar econòmicament els danys produïts per una activitat arqueofurtiva. Per part nostra hem desenvolupat l'esmentat Mètode Burriac, en el que seguim treballant (Alay 2021a i 2022b). Preveu tant la valoració dels danys als béns arqueològics immobles com mobles, així com la valoració dels béns arqueològics mobles recuperats -tant els ubicats en els jaciments com els deslocalitzats-, prenent en consideració afectacions materials i culturals.

El mètode es caracteritza en la facilitat de càlcul (ús de fórmules senzilles i entenedores, evitant complexitats matemàtiques); en ajustar-se als continguts legislatius i requeriments judicials (donant especial rellevància al valor patrimonial-jurídic⁸) i en prendre sempre com a referent el jaciment arqueològic de procedència (evitant els referents mercantilistes i, per tant, el seu ús en el tràfic sigui blanc, gris o negre).

No és l'única opció, hi ha altres mètodes com el Carmona i Cova de Chaves o fins i tot la possibilitat d'elaborar-ne un de pro-

⁸ Recordem que la necessitat de la valoració econòmica no és cultural, sinó jurídica (Alay 2022b, 283-284).

Esquema del Protocol Aixada. (Font: J.C. Alay).

Esquema del Mètode Rocafort. (Font: J.C. Alay).

pi, segons elecció de l'arqueòleg qui hagi de fer la valoració. Val a dir que en l'actualitat es desenvolupa el projecte acadèmic d'investigació multidisciplinari Val-

TArc, a nivell estatal, amb l'objectiu d'elaborar un mètode de valoració econòmica dels béns arqueològics que sigui majoritàriament acceptat per tots els implicats.

2. Identificació, Documentació i Recol·lecció dels indicis criminalístics

Un cop que l'autoritat i/o administració corresponents tenen coneixement dels fets (*notitia criminis*), cal portar a terme -quan abans millor- la inspecció del lloc dels fets. La finalitat és identificar, documentar i recol·lectar els indicis criminalístics (Alay 2017). Al Protocol Ferradura es proposa l'esmentat Aixada, desenvolupat en detall a l'article publicat al número 100 d'aquesta mateixa revista (Alay 2022a), on ens adreçem.

3. Investigació policial

El següent pas és la investigació policial a l'objecte d'identificar els autors i aconseguir tots els indicis que permetran la diligència de les actuacions penals i administratives. És una tasca que correspon exclusivament als operadors policials. A Catalunya, mossos d'esquadra, agents rurals i policia local.

En aquest bloc correspondria l'aplicació del Mètode Rocafort, sobre perfilació criminològica dels arqueofurtius, que també es va explicar en detall a l'article publicat al *Felibreda* número 100 (Alay 2022c) i

del que més recentment s'ha fet una monografia (Alay 2023a).

4. Les Accions de Contribució i Implicació Ciutadana

Si bé és cert que encara hi ha molt per fer, és un fet que la conscienciació ciutadana envers el patrimoni cultural augmenta. No ens ha de sorprendre trobar ciutadans que de forma individual o col·lectiva vulguin intervenir de forma activa en la resolució i prevenció d'activitats arqueofurtives.

Són iniciatives que no es poden desestimar ni deixar de banda. La qüestió és com fer-ho, sense interferir en les diligències corresponents i no siguin més càrrega que ajut.

En aquest sentit, el Protocol Ferradura proposa les anomenades Accions de Contribució i Implicació Ciutadana (ACIC's). La seva finalitat és obtenir qualsevol informació i/o identificar qualsevol indici -tant material com conductual- que permetin avançar i/o desbloquejar les diligències policials, administratives o judicials. Així mateix són un instrument de conscienciació ciutadana i de prevenció.

Hi ha unes condicions a tenir sempre molt en compte:

Es tracta únicament d'obtenir informacions o/i identificar indicis, en cap cas investigar o recol·lectar. No és funció dels ciutadans i cas de fer-ho és probable que comportés la desestimació de les informacions i/o indicis obtinguts, per no haver seguit els procediments legalment establerts.

Les possibles informacions i/o indicis obtinguts o identificats han de ser comunicats a las autoritats corresponents.

D'entrada, el Protocol Ferradura proposa cinc tipus d'acció:

4.a. RESET. Tasca que consisteix en repassar de nou totes les dades disponibles

dels casos no resolts, per si es poden obtenir informacions que hagin passat desapercebudes. Convé fer-ho cada cert període de temps.

4.b. ID_ARQFURT. Aconseguir qualsevol informació -material o testimonial- que permeti identificar als autors dels fets, quan aquests siguin desconeguts.

4.c. LOC. Identificar indicis en el lloc dels fets que hagin pogut passar desapercebuts. És una tasca destinada sobre tot als arqueòlegs que treballen en el jaciment afectat, a fi d'estar atents per si amb motiu d'una intervenció o visita verifiquen l'existència de nous indicis.

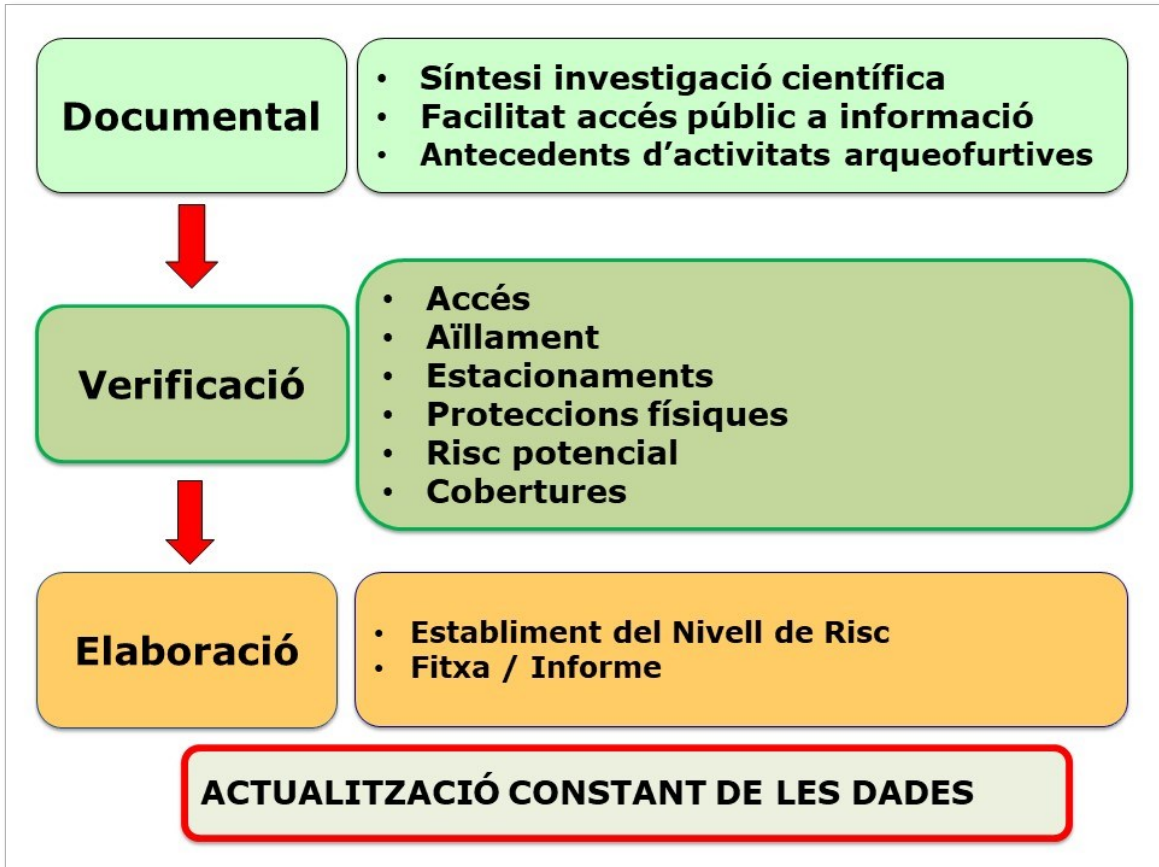
4.d. CIBER. Identificar qualsevol informació en xarxa sobre l'activitat arqueofurtiva, tant comentaris com possible arqueocibertràfic amb béns arqueològics presumptament extrets del jaciment afectat.

4.e. ACTV. Organització d'activitats mitjançant les que es pugui obtenir informació i/o l'adopció de mesures preventives. Des de xerrades, fins a exposicions, tallers o visites guiades al jaciment afectat.

En tots els casos caldrà descriure quin és el seu objecte, l'operativa per a dur-la a terme i el termini d'execució.

No és un llistat tancat i totes les accions són adaptables a cada cas concret. Tant es poden aplicar una, dues... com totes o cap, segons les circumstàncies.

En aquest bloc de contribució ciutadana, cal esmentar el paper dels mitjans de comunicació social. Hauria de ser força més habitual la difusió de les notícies sobre arqueofurtivisme, fent un seguiment des de quan es produeix l'espoli fins a la resolució. En tots els casos i no solament en els rellevants a criteri periodístic. Seria una important aportació, tant a la conscienciació social vers la seva veritable magnitud i la gran pèrdua que implica, com a l'estudi acadèmic de l'arqueofurtivisme

Esquema de l'elaboració de les Avaluacions de Risc dels jaciments arqueològics. (Font: J.C. Alay).

(Rodríguez Temiño 2012, 355-411; Campillo i Romero 2016, 16-35 i 90-121 i Campillo 2019).⁹

5. Administració Cultural

En relació a les administracions amb competència cultural, el Protocol Ferradura proposa que, en tots els casos de presumpte arqueofurtivisme, s'hauria de:

5.a. En tenir coneixement d'una activitat arqueofurtiva és important **posar-ho immediatament en coneixement del corresponent operador policial**, cas de no haver-se fet. Així es podrà activar el protocol Aixada i evitar el deteriorament dels

indicis.

5.b. Incoar expedient. Incoació immediata per a reunir tota la informació i documentacions, gestionant de forma proactiva la seva obtenció. Sempre i en tots els casos, tant si es qualifiquen de greus com de lleus.

Amb independència de la via penal, caldrà verificar probables infraccions administratives que no afectin al principi *non bis idem* i diligenciar en conseqüència.

En relació als expedients sancionadors, el Mètode Burriac proposa una valoració econòmica de les infraccions administratives, d'acord amb els criteris de graduació establerts per la legislació sobre patrimoni cultural en quant a la reincidència, danys causats i utilització de mitjans tècnics (article 73.2 de la Llei 9/1993 del Patrimoni Cultural Català).

⁹ Malgrat tot, cal tenir cura en els continguts i evitar l'apologia de l'arqueofurtivisme, provocant l'efecte oposat al desitjat. Darrerament hi ha hagut alguns casos que en motivat reacció a les xarxes socials, com per exemple el de Calderuela (Soria) o els articles dedicats a un youtuber asturià (Alay 2023b).

Disposant de la valoració econòmica dels danys que l'activitat arqueofurtiva ha causat -a partir del proposat pel mateix mètode (Alay 2022b, 280-285)-, es pot aplicar la fórmula següent:

$$\text{VESCADM} = (\text{VED} \times \text{CoMTC}) \times \text{CoRNC}$$

en què,

VESCADM : Valor Econòmic de la Sancció Administrativa

VED : Valor Econòmic dels Danys

CoMTC : Coeficient Mitjans Tècnics

CoRNC : Coeficient Reincidència

El coeficient sobre l'ús de mitjans tècnics (**CoMTC**) per part dels arqueofurtius, en l'execució de les seves activitats (detectors de metalls, georadar...), es determina mitjançant una escala hipotètica a partir del valor 1.

El coeficient de reincidència (**CoRNC**) de l'arqueofurtiu encausat, també es determina mitjançant una escala hipotètica a partir del valor 1.

En ambdues escales el valor 1 equival a no haver utilitzat cap mitja tècnica o inexistència d'antecedents. A partir del mateix, pot ser qualsevol valor (decimals inclosos) segons criteri argumentat del pèrit. Cal tenir en compte que mai no es poden superar els límits legals establerts. A Catalunya, no es pot superar el quàdruple del valor dels danys (article 73.1 de la Llei 9/1993), ni els 901.518,16 euros fixats com a màxim per a les infraccions molt greus (article 73.1.c de la Llei 9/1993).

5.c. Personar-se en les possibles diligències penals. Ser part sempre del procediment penal, aportant de forma proactiva tota informació i informes necessaris.

5.d. Intervenció arqueològica d'urgència a l'àrea afectada per l'activitat arqueofurtiva amb l'objectiu d'identificar i documentar els danys produïts, recuperar els béns arqueològics afectats i realitzar una

primera consolidació d'estructures i estrats arqueològics, protegint-los adequadament per tal d'evitar els efectes de l'erosió natural i conductes incíviques (efecte mimètic).

5.e. Determinar el lloc de dipòsit preventiu dels béns arqueològics mobles que hagin resultat afectats, respectant la cadena de custòdia i disposicions judicials. En quant finalitzi el procediment -tant penal com administratiu-, aquests béns s'haurien de posar preferentment a disposició de l'equip arqueològic que estigui treballant en el jaciment afectat -cas d'existir-. Si no es dona el cas, caldrà determinar el lloc de dipòsit definitiu.

5.f. Segons decideixin els tècnics i quant les diligències judicials i administratives ho permetin, procedir a facilitar la **restauració, consolidació o rebliment de l'àrea afectada** per l'activitat arqueofurtiva.

5.g. Elaborar o actualitzar, conjuntament amb els cossos de seguretat, l'**Avaluació de Risc del Jaciment** a fi d'evitar noves agressions arqueofurtives.

Les Avaluacions de Risc han de ser elaborades conjuntament per arqueòlegs i cossos de seguretat, amb les finalitats següents:

Identificar el **nivell de risc general del jaciment**.

Identificar els **tipus d'arqueofurtius més probables** d'accionar en el jaciment.

Identificar les **zones del jaciment més propenses** a ser objecte d'activitats arqueofurtives.

Elaborar **polítiques de prevenció** i dissenyar **protocols de vigilància i actuació** específiques.

El procediment per a confeccionar una avaluació de risc és el següent:

*Avaluacions de Risc. Accés a l'oppidum de Burriac (Cabrera de Mar, Maresme).
(Fotografia: J.C. Alay).*

A. Documental

Síntesi de la **investigació científica** sobre el jaciment. Destacar tot el que podria ser d'interès pels presumptes arqueofurtius (si és seca, existència de necròpolis o possibilitats de les mateixes, béns arqueològics singulars difícils de trobar en altres jaciments,...).

Difusió pública. Determinar el grau de coneixement dels ciutadans sobre el jaciment i fins a quin punt és fàcil o difícil d'obtenir. No és el mateix que sigui visitable i estigui senyalitzat o que sigui difícilment identificable en el terreny. Verificar publicacions d'articles o llibres, i si es poden adquirir o trobar-se fàcilment (tant en llibreries i xarxa com en biblioteques), o bé són d'accés restringit. Publicació de guies i informacions turístiques. Si consta senyalitzat en planells accessibles. Si

hi ha llegendes sobre el mateix (tresors,..). En definitiva, captar fins a quina mesura és possible accedir a la informació sobre el mateix i de quin tipus.

Antecedents d'activitats arqueofurtives. Comprovar l'existència d'antecedents d'activitats arqueofurtives, recopilant tota informació possible (quan, on, tipus d'arqueofurtius,...).

B.- Verificació sobre el terreny

Vies d'accés. Identificar totes les possibles vies que podrien utilitzar els presumptes arqueofurtius. Verificar fins a quin punt és fàcilment o no accessible, prioritzar les diferents vies...

Estacionaments de vehicles. Identificar els possibles estacionaments, tant els habituals o normalitzats com els tàctics.

Protecció física del jaciment. Verificar si disposa d'algun tipus de protecció física, des d'una tanca fins a un rètol.

Riscs visibles. Verificar estructures al descobert, béns arqueològics mobles en superfície, intervencions arqueològiques obertes, antigues remocions arqueofurtives...

Riscs no visibles. Verificar zones del jaciment on les prospeccions i estudis realitzats permeten inferir la possible existència de vestigis, necròpolis o altres punts que puguin ser objecte d'accions arqueofurtives. També poden ser àrees intervingudes fa anys i cobertes a l'actualitat.

Cobertura. Identificar les zones del jaciment en les que els presumptes arqueofurtius puguin actuar amb cobertura visual i acústica (vegetació, estructures, geomorfologia,..), si es tracta d'indrets molt o poc transitats...

Dipòsits. Identificar indrets de possibles Dipòsits arqueofurtius.

Vigilància. Identificar indrets on els arqueofurtius poden establir vigilàncies actives.

C. Elaboració

Disposant de totes les dades, així com d'altres que es puguin estimar en cada cas concret, s'estableix el **Nivell de Risc** genèric del jaciment.

En una escala de valors d'1 a 4, de menys a més risc, cal establir-ho tenint en compte:

La facilitat o dificultat d'**accés**: Es mesura considerant-ho des del punt d'ancoratge fins el jaciment, les facilitats o no d'estacionaments i l'accés des del medi de transport utilitzat per arribar al jaciment fins el lloc d'acció.

L'efectivitat de les **proteccions físiques** del jaciment.

Els índexs de **cobertura** visual i acústica.

Les possibilitats de **troballes significatives** o singulars que puguin estimular l'acció dels arqueofurtius.

Segons cada cas concret, es poden incloure i tenir en compte -amb més o menys importància- altres paràmetres.

Establert el Nivell es confecciona una fitxa, amb el següent contingut com a mínim:

Nivell de Risc.

Estacionaments.

Accessos vulnerables.

Zones propenses a accions arqueofurtives.

Llocs de possibles **Dipòsits** arqueofurtius.

Llocs de possibles **Vigilàncies** actives.

Suport cartogràfic del jaciment i entorn, assenyalant tots els indrets descrits a la fitxa.

En els apartats 2 a 6, cal indicar coordenades geogràfiques i quan n'hagi més d'un prioritzar, segons nivell de risc estimat per a cadascun d'ells.

En benefici de la seva efectivitat, totes aquestes informacions han de ser **constantment actualitzades** i fàcilment accessibles -de forma restringida- per als responsables de la protecció del jaciment (en especial els cossos de seguretat implicats).

L'establiment de les tipologies d'arqueo-

furtius que poden actuar en el jaciment amb major probabilitat, permetrà disposar d'una perfilació genèrica -d'acord amb el contingut del Mètode Rocafort (Alay 2022c i 2023a)- que contribuirà al disseny i elaboració de les mesures preventives indicades.

A nivell superior, quants més jaciments avaluats més serà la informació que permetrà l'adopció de polítiques i protocols ajustats a regions més o menys extenses.

6. Els Museus Arqueològics. Entre l'Administració i la Ciutadania

L'espai dels museus arqueològics a l'esquema del Protocol Ferradura, es distribueix entre les administracions culturals i les accions ciutadanes. El motiu és que tot i una majoria de museus depenen directament de l'Administració, formant inclús part de la mateixa, també hi ha de privats.

En general, les aportacions dels museus a la gestió de les activitats arqueofurtives es poden diferenciar entre les obligades i les que, sense ser-ho, són inherents a la institució.¹⁰

Les obligades ho són per llei, requeriment judicial o de l'administració de la qual depenen:

Denúncia. D'acord amb el que hem argumentat, la comunicació i denúncia a les autoritats corresponents per part dels museus arqueològics, en quan tinguin coneixement de presumptes activitats arqueofurtives, hauria de ser èticament inexcusable.

Suport tècnic. Cal facilitar, de forma proactiva (sense esperar que es demani ex-

pressa i formalment), tots els medis disponibles que es necessitin.

Dipòsit dels Béns Arqueològics afectats. Haurà de procedir-se al dipòsit provisional o definitiu dels béns que s'hagin pogut recuperar, tant del lloc dels fets com a conseqüència dels operatius policials.

Els dipòsits no s'han de limitar a l'estrictament disposat per llei.¹¹ Sense infringir mai la preceptiva cadena de custòdia, la gestió ha de ser proactiva. A més de conservar els béns arqueològics en les condicions adequades, s'hauria de procedir a la seva classificació, estudi i consolidació. D'aquesta manera es facilitaria la diligència dels procediments (valoracions econòmiques, peritatges...) i la possible identificació de nous indicis.

Un cop finalitzats els procediments i el dipòsit judicial deixi d'estar vigent, els béns no haurien de quedar emmagatzemats sense més:

Cal posar-los a disposició de l'equip arqueològic que estigui treballant en els jaciments afectats o, en el seu defecte, dels investigadors que ho demanin. A l'actualitat hi ha prou tecnologia i coneixements per a establir vinculacions a partir dels components químics i coincidències microbianes. Es pot plantejar d'aquesta manera la recontextualització -inclús la reestratificació- dels béns, recuperant gran part de la informació que s'acabaria perdent en els magatzems (Alay 2015, 414). Caldria incentivar aquest tipus d'estudis.

¹⁰ Recentment aquest apartat ha estat desenvolupat en un article elaborat pel Butlletí del Museo Arqueológico Nacional (Alay i Fullola, 2023).

¹¹ D'acord l'article 627.1 de la Llei d'Enjudiciament Civil, el depositari «estarà obligat a

conservar los bienes con la debida diligencia a disposición del Juzgado, a exhibirlos en las condiciones que el Juzgado le indique y a entregarlos a la persona que el tribunal designe».

Exposició temporal “En busca del tesoro perdido. Un daño irreparable para nuestro territorio”, celebrada en el Bibat-Museo de Arqueología de Alava l’any 2021. (Font: BIBAT).

Portar a terme la restauració definitiva i analitzar les possibilitats d’exposició i difusió.

Quant a les gestions inherents a la institució museística:¹²

Exposicions. Totes i cadascuna de les activitats arqueofurtives haurien de motivar exposicions temporals, focalitzades tant a mostrar els béns recuperats com a implicar a la ciutadania en la protecció del patrimoni arqueològic.

En motiu del recent article elaborat pel

¹² Definició de Museu, aprovada per l’Assemblea General Extraordinària de l’ICOM, celebrada a Praga el 24 d’agost 2022: «Un museu és una institució sense ànim de lucre, permanent al servei de la societat, que investiga, col·lecciona, conserva, interpreta i exposa el patrimoni material i immaterial. Oberts al públic, accessibles i inclusius, els museus fomenten la diversitat i la sostenibilitat. Amb la participació de les comunitats, els museus treballen i comuniquen de manera ètica, professional, oferint experiències variades per a l’educació, el gaudi, la reflexió i l’intercanvi de coneixements».

butlletí del *Museo Arqueológico Nacional* de Madrid (Alay i Fullola 2023), es va fer una repàs dels antecedents sobre aquest tipus d’exposicions verificant una evolució positiva.

Fou significativa l’exposició «En busca del tesoro perdido. Un daño irreparable para nuestro territorio», celebrada en l’*Arabako Arkeologia Museoa Bibat* de Vitoria-Gasteiz l’any 2021. Va ser motivada com a reacció als operatius *Ondare* y *Burdin* de l’Ertzaintza, que po-

saren de manifest un preocupant increment de les activitats arqueofurtives a la regió. L’exposició era molt simple, tan sols dos panells i una vitrina, amb la pretensió -conforme la nota de premsa- de «conscienciar a la ciutadania sobre la importància de no realitzar pràctiques no autoritzades per a extreure béns arqueològics».

L’exposició es va acompanyar amb un «fullet en forma de manual, per a explicar què fer en cas de trobar fortuïtament algun objecte arqueològic»-d’acord amb la mateixa nota de premsa-, que es va distribuir amb generositat.

Aquest tipus d’exposicions s’haurien d’organitzar cada cop que es produeix una activitat arqueofurtiva. És una mesura reactiva, que pot facilitar la col·laboració ciutadana, i també preventiva, donat el seu efecte educatiu.

També fora bo que tots els museus arqueològics reservessin un espai permanent sobre l’espoli amb les mateixes finalitats, informar i educar. Fa poc més d’any, el juny de 2022, es va inaugurar a Roma el *Museo dell’Arte Salvata*, dependent del

Museo Nazionale Romano i ubicat a les termes de Dioclecià. És una iniciativa pionera a tenir en compte.

Educació. Programar conferències, tallers, visites i tot tipus d'activitats encaminades a educar -conscienciar- a la ciutadania sobre la importància del patrimoni arqueològic i el que realment implica el seu espoli.

Formació. Fomentar organització de Seminaris i Congressos per a promoure la formació d'especialistes, així com facilitar el contacte entre els mateixos per acréixer les coneixements acadèmics sobre l'arqueofurtivisme.

Publicacions. Tant divulgatives com especialitzades. També díptics i tríptics (com l'esmentat fullet del museu alabès), així com en webs i xarxes socials.

Cal fer un esment especial a la pionera campanya “**SOS**” de salvaguarda del patrimoni arqueològic submergit. Es va posar en marxa per primer cop l'estiu de 1999, per iniciativa del Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya. En principi, anava dirigida a submarinistes i pescadors amb l'objectiu d'incentivar la declaració dels objectes casuals (Nieto 2001, 102). Era molt senzilla: un full en el que s'indicava un telèfon de contacte. Aviat es convertí en una eina de conscienciació, així com un medi per a facilitar les denúncies en cas d'advertir algun espoli. L'any 2009 es van sumar a la iniciativa altres comunitats autònomes (València i Andalusia) i institucions (*Museu Nacional de Arqueología Subacuática* amb seu a Cartagena, Múrcia), a més de quatre països europeus (Portugal, França, Malta i Itàlia), adhesions que no s'han aturat des de llavors.

Davant l'arqueofurtivisme, el museus arqueològics no poden limitar-se a l'estricta acompliment de les seves obligacions legals i institucionals. Èticament han d'anar més enllà. Tots i cadascun dels museus

arqueològics haurien de disposar d'un protocol adaptat a les seves competències, possibilitats i recursos.

7. Administració de Justícia

Els diferents òrgans jurisdiccionals tenen la funció d'administrar justícia, tant en via penal com administrativa, conforme disposa la vigent legislació.

En tots els procediments hi ha interacció amb la resta de actors. Per exemple, amb arqueòlegs com a pèrits o testimonis; amb els cossos de seguretat per a portar terme les investigacions i aconseguir les proves; amb l'Administració cultural per informacions sobre jaciments afectats i peritatges...

La legislació preveu Fiscalies especialitzades en delictes sobre “Medi Ambient, Urbanisme i Patrimoni Històric” en conjunt, segons el model establert pel Codi Penal. Caldria però esperonar iniciatives com la de la Fiscalia de Barcelona al designar l'any 2007 un Fiscal específic de Patrimoni Històric amb la funció d'assumir i tramitar totes les causes relatives al mateix - dins la seva àrea geogràfica de competència- des del principi fins la resolució.¹³

«Project in progress»

L'elaboració del model exposat no està tancada i segueix essent un projecte en curs, obert a totes les aportacions que l'experiència i nous coneixements puguin aportar.

Malgrat els avenços dels darrers anys, entre els que destaca la recent proposta de l'anomenat mètode ARPA sobre anàlisi de riscos del patrimoni històric (Molina 2022 i 2023), encara tenim per davant un llarg recorregut en quant a protocols diri-

¹³ Iniciativa apuntada per Jordi Campillo en la seva tesi doctoral (Campillo 2006, 407) i portada a la pràctica per la fiscal Susana Romero (Romero 2008).

gits a garantir la seguretat i protecció del mateix.

Esperem que el conjunt de propostes del Protocol Ferradura contribueixin a facilitar i agilitzar els procediments policials, administratius i judicials (aportació proactiva d'informes tècnics, valoracions econòmiques, indicis,...), evitant que els casos d'arqueofurtivisme siguin desestimats i arxivats per manca de diligències i d'elements probatoris. Fructifiqui, en definitiva, en resolucions proporcionals als danys materials i culturals realment ocasionats, així com en l'aplicació de mesures preventives cada cop més efectives.

Bibliografia

ALAY, J.C. (2015). *L'espoli arqueològic a Catalunya: Sistematització de la tipologia conductual dels furtius*. Tesis doctoral. 538 p. Universitat de Barcelona. Publicació digital: <http://hdl.handle.net/10803/396672>

– (2016). «Els arqueofurtius catalans» a *Felibrejada, Butlletí del Grup d'Història del Casal*, núm. 96 (2014-15), p. 31-47. Mataró.

– (2017). «Los indicios forenses de las actividades furtivas en Arqueología terrestre» a *Gaceta Internacional de Ciencias Forenses* núm. 22 (Gener-Març 2017), p. 10-31. Universitat de València.

– (2021a). «El método Burriac. Valorando económicamente los daños a yacimientos arqueológicos». Llibre Ana Yañez i Ignacio Rodríguez Temiño (eds), *¿Cuánto valen los platos rotos? Teoría y práctica de la valoración del patrimonio arqueológico*. Capítol 11, p. 227-249. JAS Arqueología Editorial. Madrid.

– (2021b). *Manual: Arqueofurtivismo. El estudio de las intervenciones arqueológicas ilegales*. Col·lecció Vària núm. 2. Ed. Societat Catalana d'Arqueologia i Seminari d'Estudis i Recerques Prehistòriques. 165 p. Barcelona.

– (2022a). «L'aixada dels Dos Pins. Criminològica i Arqueologia a la Vall de Cabrera de Mar (Maresme)» a *Felibrejada* núm. 100, p. 237-272. Grup d'Història del Casal de Mataró.

– (2022b). «El mètode Burriac. Gènesi i actualització d'una metodologia de valoració econòmica dels danys al patrimoni arqueològic» a *Felibrejada* núm. 100, p. 273-300. Grup d'Història del Casal de Mataró.

– (2022c). «El mètode Rocafort. En l'ament dels arqueofurtius» a *Felibrejada* núm. 100, p. 301-320. Grup d'Història del Casal de Mataró.

– (2023a). *El mètode Rocafort. La perfilació criminològica a l'estudi de les activitats arqueofurtives*. Col·lecció Arqueologia – Òrgana 01, 80 p. Centre d'Estudis Martorellencs.

– (2023b). «L'acord de Calderuela: els fets (I) i reflexions (i II)» a les Tribunes del *Full d'Informació* núms. 420 (febrer 2023) i 421 (març 2023) de la Societat Catalana d'Arqueologia. Barcelona.

ALAY, J.C. - FULLOLA, J.M. (2023). «Museos arqueológicos y gestión del arqueofurtivismo» a *Boletín del Museo Arqueológico Nacional (MAN)* núm. 42. Madrid. (En premsa).

CAMPILLO, J. (2006). *L'Espoli del patrimoni arqueològic i històric-artístic. L'Alt Pirineu català al segle XX*. Tesis. 543 p. Universitat de Barcelona.

– (2019). «Mapa de l'espoli del patrimoni historicoartístic a Catalunya (1983-2015): aproximació quantitativa i qualitativa» a *HER&MUS* núm. 20, p.167-188. Ediciones Trea. Universitat de Lleida.

CAMPILLO, J. - ROMERO, S. (2016). *Espoli: del museu al jutjat. Les infraccions penals contra el patrimoni historicoartístic a Catalunya (1983-2015)*. Col·lecció Camí Ral

núm. 38. Rafael Dalmau Editor. 135 p. Barcelona.

FONTANELLA, I.P. (1639). *Sacri Regii Senatus Cathaloniae Decisiones*. Tomus Primus. 896 p. Ed. Barcinone: ex praelo, ac aere Petri Lacavalleria.

GARCIA I RUBERT, D. - MORENO, I. FONT, L. - MATEU, M. - SAORIN, C. - BOTERO, J.A. (2016). «L'assentament de la Primera Edat del Ferro de la Ferradura (Ulldecona, Montsià)» a *Actes de les I Jornades d'Arqueologia de les Terres de l'Ebre. Tortosa 6 i 7 de maig de 2016*. Departament de Cultura. Volum 1, p. 200-216. Tortosa.

MOLINA, G. (2022). *Protocol per a la gestió de la seguretat del Patrimoni Històric en espais de pública concurrència. Cas d'estudi: El Museu Monestir de Sant Cugat del Vallès*. Treball final de Grau de Criminologia. <https://ddd.uab.cat/record/264353>. 89 p. Facultat de Dret. Universitat Autònoma de Barcelona.

– (2023). «La respuesta a los nuevos retos: formación especializada» a *ADSI News flash* núm. 43 (abril 2023), p. 20-22.

Asociación Directivos de Seguridad Integral. Barcelona.

NIETO, X. (2001). «Arqueologia subaquàtica a Catalunya i legislació» a *Drassana* nº 9, p. 96-105. Museu Marítim de Barcelona.

RODRÍGUEZ TEMIÑO, I. (2012). *Indianas Jones sin futuro*. Ed. JAS Arqueología. 445 p. Madrid.

ROMEO, F. - MATAS, F.J. (2020). «La tecnología de los detectores de metal: Principios de funcionamiento y análisis de los escenarios de expolio arqueológico» a *The Journal of Cultural Heritage Crime*, Octubre 2020.

<https://www.journalchc.com/2020/10/01>

ROMERO, S. (2008). «Archivos y Delitos. La actuación de la Fiscalía de Patrimonio Histórico». *VIII Jornada d'Estudi i Debat: Arxius segurs. Com protegim els documents?* Ponència disponible a: <https://arxivers.com/congressos-i-jornades/jornades-destudi-i-debat/viii-jornada-destudi-i-debat-2008-arxius-segurs-com-protegim-els-documents/> Associació d'Arxivers.

